

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ І ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТЕОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Суспільство в умовах його сучасного розвитку підкорило не мало вершин. І в сфері економіки, і культури, і технічного розвитку. Не оминув розвиток і політичну та соціальну сферу. Однією з актуальних проблем яких є питання громадянського суспільства. В багатьох країнах Заходу громадянське суспільство розвинене і плідно функціонує, проте для країн постсоціалістичних, і для України зокрема, питання становлення, розвитку і функціонування громадянського суспільства набуває все більшої значущості.

Як зазначає Джеффри Александер: «Громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну сферу, а не конкретну категорію. Воно не є сферою, до якої можна доторкнутися або яку можна побачити...» [1, с. 66]. Тому, розглядаючи поняття громадянського суспільства, ми звертатимемося до понять абстрактних, конкретно невизначених.

Отже, що таке громадянське суспільство? Одні вчені трактують його як суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Для багатьох інших громадянське суспільство є категорією абсолютно відмінною від держави, навіть протилежною їй. Ще один підхід повністю ототожнює громадянське суспільство з державою.

Поняття громадянського суспільства сьогодні є одним з ключових елементів для розуміння відносин суспільства, держави та особистості [3, с. 70].

Для того, щоб повною мірою зрозуміти що собою являє громадянське суспільство, необхідно звернутися до витоків цього поняття, заглибитися в історію. Поняття «громадянське суспільство» історично сходить до Стародавніх Греції та Риму. У політичній думці античності поняття «громадянське суспільство» практично ототожнювалося з поняттям «держави».

Платон виділив та описав 5 видів державного устрою, які ґрунтуються на відповідних базових типах громадян з певними характерними рисами: 1)

аристократії (ідеальній державі, владі кращих) відповідає «аристократична людина», основними рисами якої є мудрість, мужність, розсудливість і справедливість; 2) тимократії (владі вояків) – «тимократична людина» (головні риси – честолюбство, нерозважливість, авантюризм); 3) олігархії (владі багатих) – «олігархічна людина» (що відрізняється прагненням до наживи); 4) тиранії (одноосібній деспотичній владі) – «тиранічна людина» (якій притаманні деспотизм, жорстокість, аморальність); 5) демократії (владі народу) – «демократична людина» (що характеризується розгнужаністю, розбещеністю, безсоромністю). Утвердження певного ладу пов'язане з домінуванням у суспільстві відповідного типу особистості.

Арістотель ототожнював суспільство з державою і вважав, що «всяка держава, як і первинні об'єднання, - природне утворення», оскільки «людина (за своєю природою) є істота політична, а не «самодостатня». Він вважав, що відносини в державі повинні будуватися на почутті «взаємної приязні». Міра участі у політичному житті повинна залежати не від походження, а від користі, яку приносить людина суспільству. За Арістотелем «ті держави мають найкращий устрій, де середня верства становить значну кількість і користується більшим впливом порівняно з обома крайніми верствами населення». Це твердження нині перегукується з досить поширеною думкою про те, що запорукою існування громадянського суспільства є міцний середній клас [1, с. 70].

В епоху Середньовіччя держава була повністю залежною від церкви. Проте на думку Фелікса Рудича, проявами громадянського суспільства тут були міські общини. «Міста феодальної Європи, що тримали магдебурзьке право, не були державами в державах. Їх справжній статус дещо інший – вони були острівцями громадянського суспільства в межах феодальних країн» [4, с. 40].

Перші паростки громадянського суспільства з'являються за доби Відродження. Запорукою громадянського суспільства за Макіавеллі є мир і безпека громадян, задоволення їх від свого майна і багатства, право кожного мати і відстоювати свої переконання.

За Т. Гоббсом людина є істота розумна, проте егоїстична. Перебуваючи у стані «війни всіх проти всіх», вона зрозуміла, що це призведе до взаємознищення

людства. Тому людство уклало суспільний договір, за яким частину прав віддало суверену заради безпеки життя, створивши таким чином державу. Громадянське суспільство, яке виникає внаслідок цього договору, він розглядає як еквівалент держави та її законів.

Дж. Локк також розглядав передумовою виникнення громадянського суспільства природній стан людини, але не ототожнював його зі «станом свавілля», як Гоббс, а вважав що він регулюється «законом природи». Локк переконаний, що «кожна людина... є вільною від природи, і ніщо крім її власної згоди, не в змозі підкорити її якій-небудь владі», тобто йдеться про активну громадянську позицію особистості як умову оптимальної життєдіяльності громадянського суспільства.

Ж.-Ж. Руссо, як представник епохи Просвітництва теж виходив з природного начала людини, але зазначав, що реалізуватися вона може лише у суспільстві. Можна з впевненістю сказати, що Руссо визнає важливу роль таких феноменів, як «політична культура та «громадська думка».

Наприкінці XVIII – на початку XIX століття на зміну традиційній концепції єдиного суспільства-держави приходить концепція, прихильники якої стверджували, що громадянське суспільство відмінне від держави, його не можна ототожнювати з останньою. Виділяють два напрями цієї концепції.

Прихильники першого відстоювали ліберально-демократичну модель, де в центрі громадянського суспільства – вільна і незалежна особистість [3, с. 74].

А. де Токвіль розумів громадянське суспільство як особливу позадержавну сферу соціуму. Він зазначав, що недостатньо запровадити вільні інституції, вибори, парламент, партії. Необхідно, щоб людям була властива схильність до незалежності, до певного опору офіційній владі, коли вона на такий опір заслуговує.

За Дж. С. Міллем, суспільство може втручатися в дії індивіда тільки заради самозбереження. Сенс політичної свободи він вбачав у тому, що індивід може вільно обговорювати громадські питання, брати участь у політичних рішеннях, дотримуватися своїх моральних переконань і перебирати на себе відповідальність за наслідки своїх дій.

Прихильники другого напрямку розвивали етатистську модель, розглядали громадянське суспільство як особливу сферу соціуму, відмінну від держави, але не протилежну їй, при цьому перевага віддавалася праву і законам.

Іммануїл Кант є одним із творців концепції «правової держави» і «громадянського суспільства». Він вважав, що країною повинні правити не люди, а закони.

Особлива заслуга в розробці концепції громадянського суспільства належить Г. В. Ф. Гегелю. Він дійшов висновку, що «громадянське суспільство є диференціація, яка стоїть між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства приходить пізніше, ніж розвиток держави; оскільки в якості диференціації воно передбачає державу, яку воно, щоби існувати, повинно мати перед собою як щось самостійне». Громадянин є суспільною істотою, котра для виявлення своєї моральної значущості має відігравати певну роль у житті громадянського суспільства [3, с. 72-73].

Е. Дюркгейм вважав, що громадянське суспільство неможливе без солідарності. Джерелом солідарності є суспільний поділ праці, який інтегрує членів суспільства, робить їх взаємозалежними.

Ч. Тейлор, здійснивши синтез обох течій, вважав, що суспільство може бути вільним тільки тоді, коли воно буде вільним від примусу, ототожнюватиме себе з державою і усвідомить, що політичні інституції є вираженням їх самих.

Е. Геллнер пропонує новий термін «медулярна людина». Медулярна людина – це особистість, здатна свідомо змінювати форми діяльності та асоціативності у просторі та часі, керуючись засадами розуму та власним інтересом.

Отже, історія політичної думки свідчить про багатоманітність теоретичного розвитку проблеми громадянського суспільства, яка за великим рахунком може бути зведена до двох. Перша: громадянське суспільство – це особлива позадержавна сфера соціуму. Друга: громадянське суспільство розглядається як відповідний вид соціуму, ідентифікується з державою, взятою в цілому. При цьому під державою маються на увазі саме владні політичні структури.

На думку Фелікса Рудича найпродуктивнішим є такий підхід: «Громадянське суспільство є основою держави, його становлення відбувається у тісному зв'язку

із становленням правової, соціальної, демократичної держави. Громадянське суспільство – це суспільство зрілих громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Громадянське суспільство – суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в такому суспільстві має гарантоване право вільного вибору нею тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, обмінюватися поглядами [4, с. 41-42].

Таким чином, єднає різні підходи до проблеми громадянського суспільства ідея індивідуальної свободи, самоцінності кожної особистості. Становлення громадянського суспільства є невідпинним процесом удосконалення громадянина, суспільства, влади, політики, права, який охоплює всі без винятку сфери життєдіяльності.

Література

1. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. – Львів: Видавництво «Червона Калина». – 2002. – 276 с.
2. Магновський І. Демократична, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість // Право України. – 2005. - № 7. – С. 25-29.
3. Резнік О. Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - № 3. – С. 68-79.
4. Рудич Ф. Громадянське суспільство в Україні: віражі і перспективи сходження // Віче. – 2004. - № 6. – С. 39-44.